

40. A Mezőtúrral kapcsolatos híreszteléshez lásd Paul Andrei: *Az észak-erdélyi zsidó lakosság deportálása 1944-ben* (kézirat a szerző birtokában) 35. o., valamint Mar-ton István és Katona Béla személyes beszámolóját: *Várad a viharban*. Tealah Kórház-támogató Egyesület, Nagyvárad, 1946, 314–325. o.

41. Gerend László: „Kiűzettünk városunkból”. In: *Évkönyv 1977–78*. Szerk.: Scheiber Sándor, MIOK, Bp., 1978, 159–182. o. Az angol hadifoglyokra és az Amerikába hurcolt magyarokra való csere híret Endre László megemlítette a minisztertanácsnak június 21-én benyújtott jelentésében is.

42. Amikor végéhez közeledett Kárpátalja és Északkelet-Magyarország zsidóinak gettósítása, a magyar sajtó dezinformációs kampányba kezdett, hogy a másutt élő zsidókkal elhitesse, ők nem jutnak hasonló sorsra. A kárpátaljai akcióról szóló tudósításnak végén a kolozsvári *Estilap* például ezt írta: „Ellenkezőleg: a híresztelés, hogy a zsidókat a nagyobb magyar városokból is eltávolítják, minden komolyabb alapot nélkülöz.” 1944. április 27. Áttekinti a magyar sajtónak az 1944. évi zsidóellenes hadjáratról adott beszámolóit Berkes Tímea: „Napilapok a zsidókérdésről. 1944. március-július”, *Világosság*, 1993. június, 69–80. o.

43. Lásd Eberhard von Thadden 1944. május 26-i jelentését. *RLB*, 166. dok.

44. Munkácsi, *Hogyan történt?*, 79. o. Ugyanannak az esetnek kissé eltérő változatát lásd Lévai, *Zsidósors Magyarországon*, 162. o.

45. Lásd az Ungvárott, 1944. április 12-én kibocsátott 162/1944. biz. sz. rendeletet a *MOL*, 35. tekercsén.

46. Lévai, *i. m.*, 102. o.

47. A gettók és a koncentrációs táborok túlélőinek személyes elbeszéléseit lásd a YIVO-Institute for Jewish Research, New York, 768–781. akták. Ezek a budapesti Jewish Agency for Palestine dokumentációs ügyosztályáról származnak, itt jegyezték fel őket 1945-ben. Ugyanebből a forrásból származó dokumentumok találhatóak a jeruzsálemi Yad Vashem Intézetben is, 0–15 levéltári számon. További hasonló beszámolóért lásd a Yad Vashem 0–2, 0–3, 0–7, 0–11, 0–33 és 0–39 levéltári anyagokat.

48. A kárpátaljai és északkelet-magyarországi zsidók megsemmisítésének részleteihez vö. Vozáry R. Aladár: *Így történt! 1944. március 19.–1945. január 18.* Halász, Bp., 1945; Randolph L. Braham: *Untergang fun di Yidn in Karpatn-Rusland*. (A kárpátaljai zsidók elpusztítása). In: *Algemeine Encyklopedie* (Általános Enciklopédia); Dubnoff-Fund, New York, 1966, 7:386–391. o.; angol változata *HJS*, 223–235. o.; *Karpatorus*. Szerk.: Y. Erez. *Encyclopaedia of the Jewish Diaspora*, Jeruzsálem, 1959; Sh. Rosman: *Sefer zikhron kedoshim le'yehudei Karpatorus-Marmarosh*. (A kárpátaljai és máramarosi zsidó mártírok emlékkönyve.) Rehovot, Jeruzsálem, 1969, és *Sefer le'zikkaron kedoshei Ruskova ve-Soblas, Mehoz Marmarosh*. (A ruszkovói, máramarosi és szoblaszi mártírok emlékkönyve.) Szerk.: Y. Z. Moskowits. *Former Residents of Ruskova and Soblas in Israel and in the Diaspora*, Tel-Aviv, 1969.

49. A Munkácsi járásban fekvő Bátyú község tisztviselői minden bizonnyal tisztességesen jártak el, mert valamennyiüket, még Nádorfy Gyula pénztárost is feljelentették Baký Lászlónál 1944. május 5-én, amiért állítólag összejátszottak a zsidókkal. *MOL*, K150, 1. tétel-1944-45143. sz. irat. Erről lásd még: Karsai László: „Zsidósors Kárpátalján 1944-ben.” *Múlt és Jövő*, 1991/3., 60–65. o.

50. E két gettó túlélőinek személyes elbeszéléseihez lásd a következő anyagokat a YIVO-ban (a levéltári szám zárójelben): Berman Lajos (769/1538), Steinberg Edith (772/2136), Markovits Jenő (772/2234), Wachtenheim Mária (722/2280), Katz Sámuel (772/2389), Holländer Róza és mások (772/2471), Wachtenheim Róza (772/2527), Weismann Fanny (772/2532), Klein Paula (773/1646), Harpuder Mik-